SSI
Social science and innovation
SOCIAL SCIENCE AND INNOVATION
ISSN 2992-9180
E-ISSN 2992-9180

Social Science and Innovation

SOCIAL SCIENCE AND INNOVATION

2026-YIL OKTABR SONI

O’zbekistonda ilmiy nashrlarning ochiq kirishli platformasi: ijtimoiy fanlar va innovatsiyalar bo‘yicha taqrizlanadigan ilmiy jurnal.

OPEN ACCESS ACADEMIC JOURNAL

supportresult.uz@gmail.com

RESEARCH | SOCIETY | INNOVATION

O‘ZBEKISTONNING JAHON SAVDO TASHKILOTIGA INTEGRATSIYASI: TASHQI SAVDO DIVERSIFIKATSIYASI VA GEOIQTISODIY BARQARORLIK

Ochilova Sarvinoz Otabek qizi

Xalqaro Nordik universiteti, Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar yo‘nalishi, 2-kurs talabasi

sarvinozochilova26@gmail.com

O‘razaliyev Javlonbek O‘rinboyevich

Xalqaro Nordik universiteti, Iqtisodiyot va biznesni boshqarish kafedrasi dotsenti

j.urazaliev@nordicuniversity.org

https://orcid.org/0009-0009-5112-5579

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga (JST) qo‘shilish jarayoni tashqi savdo diversifikatsiyasi va geoiqtisodiy barqarorlik nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan. Milliy statistika qo‘mitasining 2019-2025-yillarga oid ma’lumotlari asosida tashqi savdo aylanmasining dinamikasi, o‘rtacha yillik murakkab o‘sish sur’ati, eksportning importni qoplash koeffitsiyenti va asosiy hamkorlar bo‘yicha konsentratsiya ko‘rsatkichlari hisoblangan. Tashqi savdo aylanmasi olti yilda 1,98 barobar kengaygani, ammo Xitoy va Rossiyaning jami ulushi 37,2 foizni tashkil etgani hamda eksportning qariyb uchdan bir qismi oltinga to‘g‘ri kelgani aniqlangan. Muallif JST a’zoligidan olinadigan naf savdo hajmidan ko‘ra savdo tarkibining sifatiga ko‘proq bog‘liq ekanini asoslaydi va tarmoqlar kesimida imkoniyat, xavf va siyosiy javob matritsasini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Jahon savdo tashkiloti, O‘zbekiston, tashqi savdo aylanmasi, eksport diversifikatsiyasi, savdo geografiyasi, konsentratsiya indeksi, global qiymat zanjirlari, geoiqtisodiy barqarorlik.

Аннотация. В статье исследуется процесс присоединения Узбекистана к Всемирной торговой организации (ВТО) с позиций диверсификации внешней торговли и геоэкономической устойчивости. На основе данных Национального комитета по статистике за 2019-2025 гг. рассчитаны динамика внешнеторгового оборота, среднегодовой сложный темп роста, коэффициент покрытия импорта экспортом и показатели концентрации по основным партнерам. Установлено, что за шесть лет товарооборот вырос в 1,98 раза, однако совокупная доля Китая и России составила 37,2%, а почти треть экспорта пришлась на золото. Автор обосновывает, что выгоды от членства в ВТО в большей степени зависят от качества структуры торговли, чем от ее объема, и предлагает отраслевую матрицу возможностей, рисков и мер политики.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, Узбекистан, внешнеторговый оборот, диверсификация экспорта, география торговли, индекс концентрации, глобальные цепочки стоимости, геоэкономическая устойчивость.

Abstract. The article examines Uzbekistan’s accession to the World Trade Organization (WTO) from the perspective of foreign trade diversification and geoeconomic resilience. Using 2019-2025 data of the National Statistics Committee, the study calculates trade turnover dynamics, the compound annual growth rate, the export-to-import coverage ratio and partner concentration indicators. Turnover grew 1.98 times over six years, yet China and Russia jointly accounted for 37.2 percent of it, and gold made up almost a third of exports. The author argues that the gains from WTO membership depend on the quality of the trade structure more than on its volume and proposes a sectoral matrix of opportunities, risks and policy responses.

Keywords: World Trade Organization, Uzbekistan, foreign trade turnover, export diversification, trade geography, concentration index, global value chains, geoeconomic resilience.

KIRISH

So‘nggi yillarda xalqaro savdo tizimida ikki qarama-qarshi jarayon bir vaqtda kechmoqda. Raqamli texnologiyalar va logistika infratuzilmasining kengayishi savdo xarajatlarini kamaytirayotgan bo‘lsa, geosiyosiy ziddiyatlar, proteksionistik choralar va global qiymat zanjirlarining qayta joylashuvi savdo siyosatidagi noaniqlikni kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda qoidalarga asoslangan ko‘p tomonlama savdo tizimi kichik va o‘rta iqtisodiyotlar uchun tashqi zarbalardan himoyalanish vositasiga aylanadi. O‘zbekiston ikki karra dengizga chiqish imkoniyati bo‘lmagan mamlakat bo‘lgani uchun uning eksportchilari yuqori

transport xarajatlarini ko‘taradi. Shu sababli savdo rejimining oldindan ma’lum va barqaror bo‘lishi ular uchun qo‘shimcha qiymatga ega. JSTga a’zolik ana shu barqarorlikni institutsional jihatdan mustahkamlash yo‘llaridan biri sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston JSTga a’zolik uchun 1994-yilda ariza bergan, faol muzokaralar esa 2020-yilda qayta tiklangan [2]. Mamlakat a’zolikni 2026-yil mart oyida bo‘lib o‘tgan JSTning 14-vazirlar konferensiyasigacha yakunlashni rejalashtirgan edi, biroq bu muddatga erishilmadi [2]. 2026-yil 27-28-iyulda bo‘lib o‘tgan Ishchi guruhning 13-yig‘ilishida O‘zbekiston delegatsiyasi jarayonni 2026-yil ichida yakunlash maqsadini yana bir bor tasdiqladi [1]. Mart oyidan buyon 190 ta normativ-huquqiy hujjat JST qoidalariga moslashtirilgan, 34 ta ikki tomonlama bozorga kirish kelishuvidan 31 tasi JST Kotibiyatiga topshirilgan [2]. Jahon banki baholariga ko‘ra, a’zolik YaIMni 17 foizgacha oshirishi va kambag‘allik darajasini 1,6 foiz bandgacha qisqartirishi mumkin [3].

Mavzuga oid mavjud ishlarning katta qismi qo‘shilish jarayonining huquqiy va tashkiliy bosqichlarini tavsiflaydi, a’zolikning tashqi savdo tarkibiga qanday ta’sir qilishi esa kamroq o‘rganilgan. Tashqi savdo hajmining o‘sishi bilan uning tarkibi va geografiyasi o‘rtasidagi nomutanosiblik ochiq masala bo‘lib qolmoqda. Shu boisdan tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha qo‘yildi: JSTga a’zolik O‘zbekiston tashqi savdosining diversifikatsiyasi va geoiqtisodiy barqarorligiga qanday shartlar mavjud bo‘lganda ijobiy ta’sir ko‘rsatadi? Maqolaning maqsadi 2019-2025-yillardagi tashqi savdo dinamikasi, eksport-import muvozanati va savdo geografiyasini baholash orqali a’zolikning imkoniyat va xavflarini aniqlash hamda ularni boshqarish yuzasidan amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi yangilangan statistik qatorlar asosida hisoblangan murakkab o‘sish sur’atini hamkorlar konsentratsiyasi va oltin eksporti ulushi bilan birgalikda talqin qilishda hamda tarmoqlar kesimida imkoniyat, xavf va siyosiy javobni bog‘lovchi matritsani taklif etishda namoyon bo‘ladi. Bunday yondashuv tashqi savdo o‘sishining qaysi qismi tarkibiy o‘zgarishga, qaysi qismi esa narx omillariga tayanganini ajratib ko‘rsatish imkonini beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

JST a’zoligining savdoga ta’siri borasida ilmiy adabiyotda yakdil fikr shakllanmagan. E.Rouz tortishish modeli asosida a’zolik savdo hajmini ishonchli tarzda oshiradi degan xulosani tasdiqlovchi barqaror dalil topmagan [5]. A.Subramanian va Sh.Vey esa tahlilni mamlakatlar guruhlari bo‘yicha ajratib, JST savdoni kuchli, ammo notekis rag‘batlantirishini ko‘rsatgan: foydaning katta qismi sanoati rivojlangan mamlakatlarga hamda liberallashtirish majburiyatini jiddiyroq olgan yangi a’zolarga to‘g‘ri kelgan [6]. Ikki natija o‘rtasidagi farq, fikrimizcha, o‘rtacha samarani baholash bilan shartli samarani baholash o‘rtasidagi farqdan kelib chiqadi. O‘zbekiston uchun hal qiluvchi savol a’zolik savdoni o‘rtacha hisobda oshiradimi degani emas, qanday ichki shartlar mavjud bo‘lganda oshiradi degan masaladir.

M.Tang va Sh.Vey tashqi majburiyatlarning ishonchlilik qiymatini tahlil qilib, qat’iy qo‘shilish tartibidan o‘tgan mamlakatlarda a’zolikdan keyingi yillarda iqtisodiy o‘sish va investitsiyalar sur’ati tezlashganini aniqlagan [7]. Mualliflar bu samarani islohotlarning ortga qaytarib bo‘lmaydigan holga kelishi bilan izohlaydi. O‘zbekistonning qo‘shilish jarayoni 34 ta ikki tomonlama muzokara va yuzlab huquqiy hujjatlarni moslashtirishni o‘z ichiga olgani sababli ushbu mexanizm unga bevosita tatbiq etiladi [2]. Ammo muallif nazarida bir savol ochiq qoladi. Eksporti xomashyo va qimmatbaho metallarga tayangan iqtisodiyotda ishonchlilik samarasi qayta ishlash tarmoqlariga yetib boradimi? Bu savolning javobi ichki raqobat muhitining holatiga bog‘liq.

Eksport tarkibining sifati masalasini R.Xausmann, J.Xvan va D.Rodrik asoslab bergan: ularning hisob-kitoblariga ko‘ra, murakkabroq mahsulotlarni eksport qiluvchi mamlakatlar keyingi davrda tezroq o‘sadi

[8]. J.Imbs va R.Vaksiarg daromad ortib borishi bilan tarmoqlar tarkibi dastlab diversifikatsiyalashib, yuqori daromad darajasida qayta konsentratsiyalashishini ko‘rsatgan [9]. O.Kado va hammualliflar esa past va o‘rta daromadli mamlakatlarda eksport diversifikatsiyasining asosiy qismi yangi mahsulot va yangi bozorlarning paydo bo‘lishi hisobiga ro‘y berishini aniqlagan [10]. Mazkur uch tadqiqot bir-birini to‘ldiradi. Quyi o‘rta daromadli mamlakatlar guruhiga kiruvchi O‘zbekiston uchun ulardan kelib chiqadigan xulosa shuki, eksport savati hali diversifikatsiya bosqichida turibdi va JST ochadigan bozorlar yangi mahsulot va yangi yo‘nalishlar orqali ta’sir ko‘rsatishi lozim.

MDH mamlakatlari tajribasi bo‘yicha T.Razerford va D.Tarr Rossiyaning JSTga qo‘shilishi uy xo‘jaliklari farovonligiga ta’sirini modellashtirib, asosiy yutuq tariflar pasayishidan emas, xizmatlar sohasidagi xorijiy investitsiyalarga to‘siqlarning olib tashlanishidan kelishini ko‘rsatgan [11]. J.Yensen va D.Tarr Qozog‘iston tajribasida xizmatlar sohasidagi investitsiya to‘siqlari va mahalliy tarkib talablarining bekor qilinishi eng katta samara berishini asoslagan [12]. Jahon bankining 2025-yilgi hisobotida ham O‘zbekistonda xizmatlar savdosini to‘liq liberallashtirish real YaIMni 17 foizgacha oshirishi mumkinligi qayd etilgan [13]. Ikki hujjatdagi raqamlarning mos kelishini inobatga olsak, keng tarqalgan 17 foizlik baho, muallif fikricha, tariflar pasayishining emas, xizmatlar bozori ochilishining natijasi sifatida o‘qilishi kerak. R.Bolduin globallashuvning yangi bosqichida savdo ishlab chiqarish zanjirlari orqali tashkil topishini, bu esa standartlar, intellektual mulk va investitsiya kafolatlarini tariflardan ham muhimroq qilib qo‘yishini ta’kidlaydi [14]. Milliy darajada eksport tarkibi va geografiyasini diversifikatsiya qilish vazifasi 2017-yilda qabul qilingan Harakatlar strategiyasida belgilab berilgan [15].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning axborot bazasini Milliy statistika qo‘mitasining SIAT ma’lumotlar bazasidagi tashqi savdo aylanmasining yillik qatori [16], qo‘mitaning 2025-yil yakunlari bo‘yicha dastlabki xabari [17], JST Kotibiyatining rasmiy xabarlari [1, 4] hamda Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha baholari [3] tashkil etadi. Asosiy tahlil davri 2019-2025-yillarni qamrab oladi. 2026-yilning yanvar-iyul oylariga oid dastlabki ma’lumotlar tendensiyani tekshirish maqsadida qo‘shimcha ravishda jalb qilindi [23, 24].

Dinamik tahlilda zanjirli o‘sish sur’atlari va o‘rtacha yillik murakkab o‘sish sur’ati (CAGR) hisoblandi:

$$CAGR = (TSA2025 / TSA2019)1/n - 1, \quad (1)$$

bu yerda TSA tashqi savdo aylanmasi, n davrdagi yillar soni (n = 6). Eksport-import muvozanati eksportning importni qoplash koeffitsiyenti orqali baholandi:

$$\boldsymbol{K = E / I \times 100\%,} \quad \boldsymbol{(2)}$$

bu yerda E eksport hajmi, I import hajmi. Savdo geografiyasining konsentratsiyasi birinchi ikki va birinchi besh hamkorning jami ulushi (CR2, CR5) hamda birinchi beshta hamkor bo‘yicha qisman Xerfindal-Xirshman indeksi yordamida o‘lchandi:

$$HHI5 = \Sigma\, si2, \quad (3)$$

bu yerda si i-hamkorning tashqi savdo aylanmasidagi foiz ulushi. Qolgan hamkorlar hisobga olinmagani sababli (3) formula konsentratsiyaning quyi chegarasini beradi. Tarmoqlar bo‘yicha JST ta’siri sifat jihatidan qiyosiy tahlil asosida matritsa shaklida baholandi.

Ma’lumotlar bilan ishlashda bir uslubiy jihatni ochiq qayd etish zarur. Dinamik qator uchun 2026-yil 15-iyulda yangilangan SIAT qatori olingan va unda 2025-yilgi aylanma 82,76 mlrd dollarni tashkil etadi [16]. Eksport va import ko‘rsatkichlari esa 2026-yil 22-yanvardagi dastlabki xabarga tayanadi va u yerda jami aylanma 81,2 mlrd dollar deb berilgan [17, 20]. Ikki manba o‘rtasidagi 1,56 mlrd dollarlik farq

ma’lumotlarning qayta ko‘rib chiqilishi bilan izohlanadi, shu bois nisbiy ko‘rsatkichlar har bir manbaning o‘z jami qiymatiga nisbatan hisoblandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tashqi savdo aylanmasining dinamikasi

Tashqi savdo hajmi mamlakatning jahon xo‘jaligiga qo‘shilish darajasini aks ettiruvchi dastlabki ko‘rsatkichdir. Ammo bu ko‘rsatkich bir necha yil kesimida olinmasa, tasodifiy tebranishlar tarkibiy o‘zgarish sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu sababli tahlil pandemiyadan oldingi 2019-yildan boshlandi. 2019-2025-yillarda O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasining o‘zgarishi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasining 2019-2025-yillardagi dinamikasi

Yil	Tashqi savdo, mlrd $	Yillik o‘sish, %	Izoh
2019	41,75	x	
2020	36,26	-13,2	Pandemiya davri
2021	42,17	16,3	Tiklanish
2022	50,50	19,8	
2023	63,53	25,8	
2024	67,24	5,8	
2025	82,76	23,1	

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi SIAT ma’lumotlari [16] asosida muallif hisob-kitobi.

1-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, tashqi savdo aylanmasi olti yil ichida 41,75 mlrd dollardan 82,76 mlrd dollargacha, ya’ni 41,01 mlrd dollarga ko‘paygan. (1) formula bo‘yicha o‘rtacha yillik murakkab o‘sish sur’ati 12,1 foizni tashkil etadi. Mazkur dinamika 1-rasmda yaqqol ko‘rinadi.

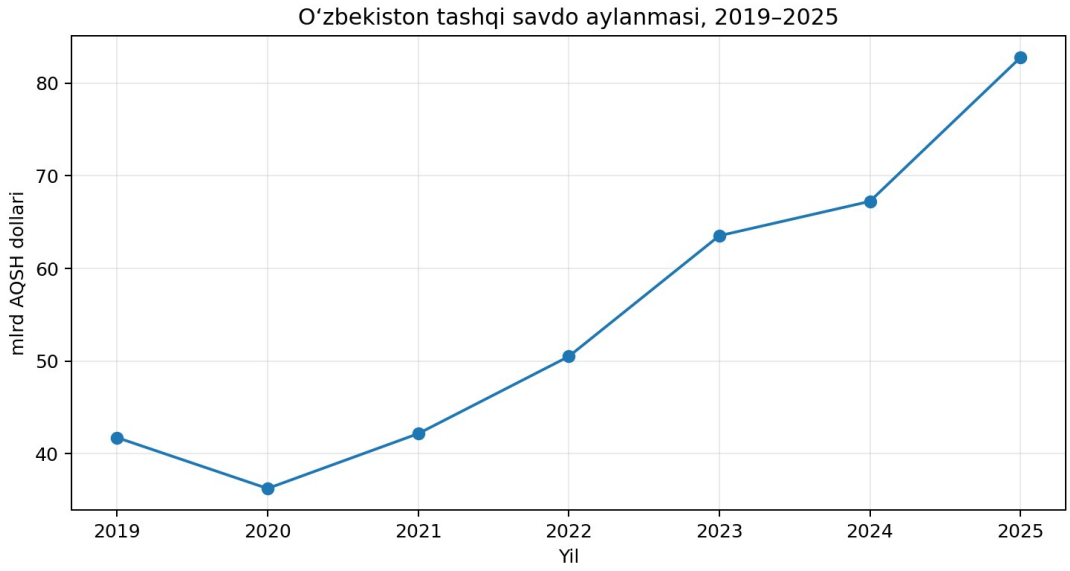

1-rasm. O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasining 2019-2025-yillardagi dinamikasi, mlrd AQSh dollari

Manba: [16] ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

O‘sish traektoriyasi bir tekis kechmagan. 2020-yilda aylanma 13,2 foizga qisqargan va bu pasayish pandemiya davridagi chegaraviy cheklovlar hamda tashqi talabning susayishi bilan bog‘liq. Keyingi uch yilda o‘sish sur’ati 16,3 foizdan 25,8 foizgacha tezlashgan, natijada 2023-yildagi aylanma 2019-yil darajasidan 1,52 barobar yuqori bo‘lgan. Demak, tiklanish faqat pandemiya yo‘qotishlarini qoplash bilan cheklanmagan. 2024-yilda sur’at 5,8 foizgacha sekinlashgan. Dastlabki ma’lumotlarga ko‘ra, o‘sha yili eksport 8,4 foizga oshgani holda import atigi 0,8 foizga ko‘paygan, avtomobil va butlovchi qismlar importi esa 25,7 foizga qisqargan [22]. Bundan kelib chiqadiki, 2024-yilgi sekinlashuvning asosiy sababi import talabining vaqtincha susayishida bo‘lgan. 2025-yilda sur’at yana 23,1 foizgacha tiklangan.

2025-yilgi o‘sishning manbai alohida tekshiruvni talab qiladi. O‘sha yili 9,9 mlrd dollarlik oltin sotilgan va u umumiy eksportning 29,3 foizini tashkil etgan [20, 21]. Oltin eksporti 2024-yilga nisbatan 32,3 foizga oshgan [21], muallif hisobiga ko‘ra, eksportning 6,5 mlrd dollarlik mutlaq o‘sishining qariyb 37 foizi oltin hisobiga to‘g‘ri keladi. Oltin narxi jahon bozorida shakllanadi va O‘zbekiston unga ta’sir ko‘rsata olmaydi, shu sababli aylanmaning bu qismi tarkibiy o‘zgarishdan ko‘ra narx konyunkturasini aks ettiradi. Bu xulosani 2026-yil boshidagi ma’lumotlar ham tasdiqlaydi: yanvar-aprel oylarida umumiy eksport 16,8 foizga kamaygan, oltinsiz eksport esa 28,7 foizga oshgan [23]. Qisqa muddatda bunday tebranish savdo balansini beqarorlashtiradi. Uzoq muddatda esa qayta ishlangan mahsulotlar eksportining barqaror o‘sishi tashqi savdoning haqiqiy sifat ko‘rsatkichiga aylanadi.

Shunday qilib, 12,1 foizlik o‘rtacha sur’at mamlakatning tashqi bozorlarga integratsiyasi chuqurlashganini ko‘rsatsa-da, uning bir qismi xomashyo narxlari bilan belgilanadi. JST a’zoligining samarasini keyinchalik baholashda narx omilidan tozalangan ko‘rsatkich kerak bo‘ladi, aks holda oltin narxining o‘zgarishi integratsiya natijasi sifatida noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin. Milliy statistika qo‘mitasi oltinsiz eksportni qayta ishlash darajasi bo‘yicha ajratilgan yillik qator sifatida SIAT bazasida yuritsa, tadqiqotchilar va davlat idoralari a’zolikdan oldingi va keyingi davrni bir xil asosda solishtirish imkoniga ega bo‘ladi.

2025-yildagi eksport-import muvozanati va savdo geografiyasi. Savdo hajmi o‘sgani sari uning ichki tuzilmasi, xususan eksport va import o‘rtasidagi nisbat ko‘proq ahamiyat kasb etadi. Import eksportdan yuqori bo‘lgan holat har doim ham zaiflik belgisi hisoblanmaydi, chunki kapital tovarlar va oraliq mahsulotlar importi kelajakdagi eksport salohiyatini shakllantiradi. Ammo importning tarkibi nazoratdan chetda qolsa, taqchillik iste’mol talabini moliyalashtirishga aylanib ketishi ham mumkin. 2025-yil yakunlari bo‘yicha eksport, import va savdo balansi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

O‘zbekistonning 2025-yildagi asosiy tashqi savdo ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	2025, mlrd $	2024-yilga nisbatan o‘sish, %
Tashqi savdo aylanmasi	82,76	x
Eksport	33,8	24,0*
Import	47,4	18,5*
Savdo balansi	-13,6	x

*Manba: tashqi savdo aylanmasi [16], eksport va import [17] ma’lumotlari asosida. * O‘sish sur’atlari Milliy statistika qo‘mitasining 2026-yil 22-yanvardagi dastlabki xabaridan olingan, ushbu xabarda jami aylanma 81,2 mlrd dollar deb ko‘rsatilgan.*

2-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, eksport importdan tezroq o‘sgan bo‘lsa-da, mutlaq hajmdagi farq saqlanib qolgan va savdo balansining manfiy saldosi 13,6 mlrd dollarni tashkil etgan. (2) formula bo‘yicha eksportning importni qoplash koeffitsiyenti 71,3 foizga teng.

Eksport importdan 5,5 foiz band tezroq o‘sganiga qaramay, nega taqchillik qisqarmadi? Javob boshlang‘ich bazalar farqida yashiringan. Import hajmi eksportdan 1,4 barobar katta bo‘lgani uchun uning 18,5 foizlik o‘sishi taxminan 7,4 mlrd dollar qo‘shimcha hajm bergan, eksportning 24 foizlik o‘sishi esa 6,5 mlrd dollarni tashkil etgan (muallif hisobi). Taqchillik dastlabki ma’lumotlarga ko‘ra jami aylanmaning 16,7 foiziga teng bo‘lgan. Jahon banki import o‘sishini energiya resurslari, mashina-uskunalar va oraliq tovarlar xaridining ortishi bilan izohlaydi [3], bu esa taqchillikning muayyan qismi investitsion xususiyatga ega ekanini bildiradi. Joriy operatsiyalar hisobining taqchilligi 2024-yildagi YaIMning 4,7 foizidan 2025-yilda 3,3 foizigacha qisqargan [3], demak, pul o‘tkazmalari va xizmatlar savdosi tovar savdosidagi nomutanosiblikni qisman qoplagan. Shunga qaramay, import qilingan uskunalar qanchalik tez eksport qiluvchi quvvatlarga aylanishi hozircha isbotlanmagan va bu bog‘liqlik bahsli bo‘lib qolmoqda. Iqtisodiyot va moliya vazirligi yirik investitsiya loyihalari bo‘yicha import qilingan uskunalarning eksport natijasini loyiha ishga tushganidan keyingi uch yil davomida kuzatib borsa, importning iqtisodiy funksiyasi dalil asosida baholanadi.

Tashqi savdoning geografik tuzilmasi geoiqtisodiy barqarorlikning bevosita o‘lchovidir. Savdo hamkorlari soni 2025-yilning yanvar-avgust oylaridagi 200 tadan [18] yanvar-oktabr oylarida 210 taga yetgan [19], ammo hamkorlar sonining o‘zi ular o‘rtasida ulushlar qanday taqsimlanganini ko‘rsatmaydi. Bir necha yirik hamkorga tayanish logistika xarajatlarini kamaytirsa-da, ular iqtisodiyotidagi har qanday o‘zgarishni ichki bozorga tez uzatadi. Asosiy savdo hamkorlarining tashqi savdo aylanmasidagi ulushi 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval.

O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasida asosiy hamkorlarning ulushi, 2025-yil

Savdo hamkori	Tashqi savdo ulushi, %
Xitoy	21,2
Rossiya	16,0
Qozog‘iston	6,1
Turkiya	3,7
Koreya Respublikasi	2,1

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2025-yil tashqi savdo ma’lumotlari [17, 20].

3-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, birinchi ikki hamkor aylanmaning 37,2 foizini, birinchi beshtasi esa 49,1 foizini egallaydi. (3) formula bo‘yicha qisman Xerfindal-Xirshman indeksi 760,8 punktga teng bo‘lib, uning 92,7 foizi Xitoy va Rossiya hissasiga to‘g‘ri keladi.

Xitoyning ulushi Rossiyanikidan 1,33 barobar yuqori, uchinchi, to‘rtinchi va beshinchi o‘rindagi hamkorlarning jami ulushi esa atigi 11,9 foizni tashkil etadi. Bu tuzilma ikki yirik bozorga geografik yaqinlik, mavjud transport yo‘laklari va Xitoydan mashina-uskunalar importining yuqoriligi bilan izohlanadi. 2024-yilda Xitoy bilan 12,48 mlrd dollarlik savdoning 10,43 mlrd dollari import bo‘lgan [22], ya’ni bu yo‘nalishdagi konsentratsiya asosan import tomonida shakllangan. Konsentratsiyaning qisqa muddatli oqibati hamkor mamlakatdagi talab yoki valyuta kursi o‘zgarishining ichki narxlar va ishlab chiqarish xarajatlariga tez o‘tishida ko‘rinadi. Uzoq muddatda esa texnologik bog‘liqlik bitta yetkazib beruvchi mamlakat standartlariga o‘rnashib qolishi mumkin.

Ko‘rsatkichning yo‘nalishi ham xavotirli. 2026-yilning yanvar-iyul oylarida Xitoy ulushi 22,7 foizga, Rossiya ulushi 16,4 foizga yetib, ularning jami ulushi 39,1 foizni tashkil etgan [24]. Ikki hamkorning ulushi bir yil ichida 1,9 foiz bandga ortgan, demak, hozirgi savdo oqimlarida diversifikatsiya emas, konsentratsiya kuchaymoqda. 2025-yilda Koreya Respublikasi bilan savdo 14 foizga, Turkiya bilan 0,4 foizga, AQSh bilan 2 foizga qisqargan, Shveytsariya bilan savdo 84 foizga, BAA bilan esa 52,7 foizga oshgan [20]. Shveytsariya va BAA yo‘nalishidagi o‘sish oltin savdosi bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimoli yuqori, ammo mavjud ma’lumotlar tovar tarkibini ko‘rsatmagani sababli muallif bu fikrni tasdiqlangan xulosa emas, gipoteza sifatida qayd etadi. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi Yevropa Ittifoqi, Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlari uchun oltinsiz eksport ulushi bo‘yicha yillik maqsadli ko‘rsatkich belgilasa, diversifikatsiya siyosatining natijasini o‘lchash imkoniyati paydo bo‘ladi.

JST a’zoligining imkoniyatlari va tarmoq xavflari. JST qoidalariga moslashish eksportchilar uchun texnik reglamentlar, sertifikatlash hamda sanitariya va fitosanitariya (SPS) talablarini oldindan ma’lum qiladi. Bu omilning amaliy qiymatini bitta misol yaxshi ko‘rsatadi. O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi raisi D.Vahobovning ma’lumotiga ko‘ra, Vyetnamda o‘zbek bo‘yalgan matolariga 30 foizlik import boji qo‘llanadi, turk ishlab chiqaruvchilari esa nol tarif bilan savdo qiladi [25]. A’zolik bunday kamsituvchi farqni bartaraf etish uchun huquqiy asos yaratadi. Palata baholashicha, eksportchilar soni avvalgi 200-300 tadan 6-7 mingtagacha ko‘paygan [25]. Bu raqam bozorga kirish shartlari yaxshilanganda undan foydalana oladigan subyektlar doirasi ancha kengayganini bildiradi.

Oldindan ma’lum savdo rejimi xorijiy investorlar uchun huquqiy noaniqlikni kamaytiradi va Tang hamda Vey aniqlagan ishonchlilik samarasi shu kanal orqali ishlaydi [7]. Biroq investitsiya hajmining o‘zi yetarli emas. Mahalliylashtirish darajasi, texnologiya transferi va mahalliy yetkazib beruvchilar bilan kooperatsiya investitsiya sifatining asosiy mezonlari bo‘lishi kerak. Jahon banki mamlakatda 2 mingga yaqin davlat korxonasi faoliyat yuritishi va ularning daromadi YaIMning qariyb 30 foiziga tengligini qayd etib, raqobat sharoitlarini tenglashtirishni ustuvor vazifa deb hisoblaydi [26]. Davlat korxonalari ulushi yuqori bo‘lgan tarmoqlarda xususiy investorning global qiymat zanjiriga ulanish imkoniyati cheklanib qoladi.

JST muzokaralari tariflardan tashqari xizmatlar, subsidiyalar, davlat savdosi, intellektual mulk va texnik to‘siqlarni ham qamrab oladi. 2026-yil mart oyidan buyon moslashtirilgan 190 ta hujjatning katta qismi SPS choralari va oziq-ovqat xavfsizligiga tegishli bo‘lib, antidemping, kompensatsion va himoya choralari to‘g‘risidagi qonun loyihalari yangilangan, yagona Oziq-ovqat xavfsizligi qo‘mitasi tashkil etilgan [2]. Shunga qaramay, JST a’zolari bir qator asosiy qonunlarning qabul qilinishi kutilganidan sekin kechayotganini qayd etgan [2]. Muallif fikricha, bu kechikish savdo huquqi va iqtisodiy modellashtirish bo‘yicha mutaxassislar salohiyati bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin, ammo buni tasdiqlovchi rasmiy ma’lumot e’lon qilinmagan.

Savdo geografiyasining kengayishi ayrim hamkorlarga haddan tashqari bog‘liqlikni kamaytiradi. 3-jadvaldagi konsentratsiya darajasi Yevropa Ittifoqi, Yaqin Sharq, Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlarida yangi imkoniyatlar izlashni zaruratga aylantiradi. JST a’zoligi bu bozorlarda eng ko‘p qulaylik rejimini kafolatlaydi, shu bois muzokara resurslarini tarif imtiyozlaridan ko‘ra standartlarni o‘zaro tan olish va logistika kelishuvlariga yo‘naltirish mumkin bo‘ladi.

A’zolik barcha tarmoqlarga teng foyda keltirmaydi. Import raqobatining kuchayishi mahsuldorligi past va xalqaro standartlarga moslashmagan korxonalar uchun qisqa muddatli bosimni oshiradi. Shu sababli savdo liberallashuvi ishlab chiqarish samaradorligi, standartlashtirish, eksport marketingi va mehnat resurslarini qayta tayyorlash siyosati bilan uyg‘un holda olib borilishi zarur. Tanlangan tarmoqlar bo‘yicha imkoniyat, asosiy xavf va siyosiy javob 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval.